

## Voorwoord

Op 31 december 1999 kopte een regionale krant in de Verenigde Staten: *'World eagerly awaits 2000 with hope and fear'*. De wereld stond op het punt om niet alleen een nieuwe eeuw binnen te stappen, maar ook een nieuw millennium.<sup>1</sup> Het einde van een eeuw roept vrijwel altijd gemengde gevoelens op. Aan de ene kant kijkt men vol verwachting naar wat de nieuwe eeuw hen zal brengen. Aan de andere kant brengt het ook een zekere angst met zich mee, zoals de krantenkop al omschreef. Aan het einde van de vorige eeuw domineerde het 'millenniumprobleem' het nieuws. Men was bang voor rampen, een digitale crisis, het einde van de wereld, et cetera. Zo schreef de Groningse schrijver Gerrit Krol in 1998:

We lezen bijna elke dag in de krant van het 'millenniumprobleem'. Daarmee is bedoeld dat als straks, over anderhalf jaar, de wijzers van de klok de 21ste eeuw in zullen draaien, veel computers van 1999 zullen terugvallen op 1900, omdat ze destijds zo slordig geprogrammeerd zijn. Omdat computers niet meer, zoals vroeger, op zichzelf staan, maar opgenomen zijn in netwerken, zo luidt de bange voorspelling, zou bij de eeuwwende de hele wereld wel 's op z'n kop kunnen komen te staan. We lezen ook dat onze leiders ons waarschuwen voor een ramp. Ze 'maken zich zorgen', 'zijn ernstig bezorgd'. Dat vinden ze heerlijk. Er wordt gesproken van 'miljarden', van 'wizzkids' die voortijdig van school moeten worden gehaald om de rampspoed te keren.<sup>2</sup>

Ook *Groniek* stond stil bij het 'millenniumprobleem,' en bracht aan het einde van de vorige eeuw het themanummer *Fin-de-millénaire* uit. De redactie van 1998 vroeg zich in het voorwoord af waarom de klokken terugtelden richting 31 december 1999 en niet vooruit, zoals gebruikelijk is. Zo schreef de redactie: 'Verontrustender is dat aftellen kan impliceren dat we een eindtijd naderen.'<sup>3</sup> Eveneens vroeg de redactie zich af of ze extra goede voornemens ten doel moest stellen, om zo dit nieuwe tijdperk met hoop tegemoet te gaan. Zoals het de gevoelens aan het einde van een eeuw betaamde, bevond de redactie van *Groniek* zich tussen spanning en verwachting en bracht de eeuwwisseling ook twintig jaar geleden een zeker bijgeloof met zich mee.

Historische ontwikkelingen worden doorgaans in perioden onderverdeeld. Mensen hebben de behoefte om grote hoeveelheden feiten,

gebeurtenissen en verschijnselen in te delen in bepaalde tijdvakken. De ene periode gaat natuurlijkerwijs over in de volgende periode, alhoewel dat niet door tijdgenoten zo ervaren wordt. Het onderscheiden van historische perioden wordt pas achteraf vastgesteld. Anders dan bijtijdsperiodes zoals de renaissance, Gouden Eeuw of *belle époque* wekt de term *fin de siècle* (Frans voor: einde van de eeuw) de schijn van objectiviteit op. De term 'het einde van de eeuw' brengt niet een positieve of negatieve connotatie met zich mee zoals de periode Gouden Eeuw wel doet. Het *fin de siècle* zou dan ook dienst kunnen doen als een neutrale aanduiding voor het tijdvak 1880 tot en met circa 1900 volgens Wessel Krul.<sup>4</sup> Ondanks deze ogenschijnlijke neutraliteit was het *fin de siècle* allesbehalve een onbewogen periode.

Het *fin de siècle* was een veelomvattend tijdvak. Zo wordt het omschreven als een 'stijlperiode', getypeerd door de overgangskunst tussen de negentiende en twintigste eeuw, maar ook belangrijke wetenschappelijke boeken zoals *The origin of species* (1859), *The descent of man* (1871) en *Die Traumdeutung* (1900) dateren uit deze periode. Echter, het was meer dan een stijlperiode, zo was er een enorme drang naar vernieuwing, deed het modernisme zijn intrek, was het de periode die voorafging aan de Eerste Wereldoorlog en refereert het aan zowel artistieke, morele, sociale als politieke opvattingen. Zo roept de term *fin de siècle* doorgaans ook gedachten op over nervositeit, overbeschaving en decadentie en gaat het voorbij aan het tijdsbestek van het einde van de eeuw. De term geeft het levensgevoel wat overheerste aan, een soort 'cultuurmoetheid': een fatalistisch gevoel waarin men dacht aan het einde van een cultuurperiode te staan, om vervolgens een periode van verval binnen te gaan.<sup>5</sup> Net als eind jaren 1990 keek men tijdens het *fin de siècle* argwanend naar de nieuwe eeuw. Zo schreef Krul: 'Naarmate de eeuwwisseling naderde leek het burgerlijk zelfvertrouwen af te nemen. Het vaste geloof in de vooruitgang werd ondermijnd door een fatalisme, dat Nietzsche omschreef als een 'große Müdigkeit', een 'Wille zum Ende',<sup>6</sup> Dat gevoel verschilde overigens per land. Zo wordt dezelfde periode in Frankrijk ook wel *La Belle Époque* (Frans voor: de mooie tijd) genoemd, terwijl het in Wenen volgens schrijver Karl Kraus werd gezien als het 'proefstation voor het ineensinken van de mensheid'.<sup>7</sup> Belangrijk om te benadrukken is dat de periode moet worden gezien als een breukvlak én transitieve periode met uitzicht op een nieuwe periode of zelfs een nieuwe eeuw.

Tenslotte wil ik nog stil staan bij de periodisering van het *fin de siècle*. Betekende het einde van de negentiende eeuw tevens het einde van het *fin de siècle*? Of loopt het *fin de siècle* door tot de jaren voor de Eerste

Wereldoorlog? Sommige historici stellen namelijk dat bij het afbakenen van de negentiende eeuw deze eeuw pas in 1914 of zelfs 1918 eindigde. Feitelijk zou dat niet kunnen, maar symbolisch gezien maakte de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) pas een einde aan het *Ancien Régime*. Later is deze periode ook wel als de ‘lange negentiende eeuw’ bestempeld door historici, waaronder Eric Hobsbawm. Het spraakgebruik dat gehanteerd wordt bij het periodiseren, maakt het niet eenvoudiger, wel helpt het ons in de afbakening van perioden.<sup>8</sup>

Over de periode is veel geschreven, in het bijzonder over de vele kunst- en stijlvormen. Maar is dit onderwerp ook vanuit andere punten waar te nemen, dan slechts als een stijlperiode? Met deze vraag begon de redactie van *Groniek* aan dit onderwerp. In dit nummer wil *Groniek* een bredere definitie geven aan het *fin de siècle*, door nieuwe onderwerpen aan te snijden en een ander licht te schijnen op bekendere onderwerpen tijdens het *fin de siècle*. Ons 219e nummer opent met een artikel door Reinbert Krol over de nervositeit in Duitsland aan het einde van de negentiende eeuw. Duitsland stond in deze tijd onder hoogspanning. Het land was weliswaar een politieke eenheid geworden, maar de culturele eenheid ontbrak. Dit leidde tot een periode waarin Duitsland zich in een rap tempo ontwikkelde, hetgeen resulteerde in een ‘hyper-Duitsland’, maar was dit een louter Duits fenomeen?

Deze periode wordt vaak gezien als een westers fenomeen. Chandak Sengoopta breekt met zijn artikel een tamelijk nieuw onderzoeksgebied aan, namelijk een niet-westers perspectief op het *fin de siècle*. Volgens Sengoopta waren bepaalde kenmerken van het de periode, zoals de omgang met verandering, versnelling en identiteit ook duidelijk merkbaar in niet-westerse landen. In zijn betoog poogt hij het eind negentiende-eeuwse India en de rest van de niet-westerse wereld te betrekken in het onderzoeksveld van het *fin de siècle*. Naast Sengoopta betreft ook Janny de Jong landen buiten het Westen bij dit onderwerp. In haar artikel stelt De Jong dat Japan tijdens het *fin de siècle* eenzelfde ontwikkeling als Europa doormaakte: kritiek op de modernisering, en op decadentie en verval. In haar artikel gaat zij dieper in op de overeenkomsten en verschillen tussen Europa en Japan tijdens de Meiji-periode (1868-1912).

Charlotte Ashby schrijft in haar bijdrage over een dominante kunststroming tijdens het *fin de siècle*: Art Nouveau. Aan de hand van verschillende casestudies laat Ashby zien dat de natuur tijdens deze periode van modernisering en verandering, diende als een belangrijke inspiratiebron

voor deze kunststroming. In het volgende artikel neemt Marijke Martin de lezer mee naar het *fin de siècle*-Praag. Jugendstil en Art Nouveau zijn de architectuurstijlen die wij associëren met het *fin de siècle* en worden vaak gezien als de dominante kunststromingen in deze periode. Dat het ook anders kan, laat zij zien in haar artikel over het Praagse *fin de siècle*. Anders dan in West-Europese landen voorstond de Praagse elite een architectuurstijl die over het algemeen historiserend kan worden genoemd. Aan de hand van een casestudy: de bouw van een Tsjechisch campo santo, beschrijft zij deze turbulente periode in de hoofdstad van hedendaags Tsjechië. Het themagedeelte sluit af met een artikel van Herwig Todts. Hij focust in zijn artikel op de culturele ontwikkelingen in de stad Antwerpen tijdens het *fin de siècle*. De kunst in Antwerpen ging juist niet mee in het impressionisme en Art Nouveau en stond daarmee tegenover culturele bolwerken zoals Brussel. Net als in het artikel van Ashby stelt ook Todts dat naturalisme, naast realisme en archaïsme de culturele productie rond 1900 domineerde in Antwerpen, wat resulteerde in een wedergeboorte van Antwerpen als bloeiend centrum.

Het supplementsgedeelte opent met een 'Hoog van de Toren' geschreven door redacteur Linn van der Meij. Van der Meij zet in haar stuk de voor- en nadelen van de internationalisering van de opleiding geschiedenis uiteen. Er is veel kritiek geleverd op de internationalisering van de opleiding, maar volgens Van der Meij kleven er wel degelijk voordelen aan. In de rubriek 'Levend Verleden' schrijft Arie van Steensel over de bijdrage van kastelen in vorming van steden tijdens de middeleeuwen. Achter de vaak tot ruïne geworden kastelen schuilen vaak herinneringen aan complexe processen van verkasteling en verstedelijking, die regionaal van uitkomst verschilden, maar desalniettemin een belangrijke factor zijn geweest in de geschiedenis van de Nederlanden. Redacteurs Hielke van Duuren en Mariska de Bone sluiten het supplement af met een interview met Mineke Bosch over een belangrijke mijlpaal in de Nederlandse geschiedenis. Dit jaar is het namelijk 100 jaar geleden dat Nederland het vrouwenkiesrecht invoerde. Bosch, die momenteel werkt aan een tentoonstelling over het vrouwenkiesrecht, stelt dat de strijd voor vrouwengelijkheid een lange weg volgde en – honderd jaar na dato – nog steeds voortduurt.

De redactie van *Groniek* wenst u veel leesplezier toe.

---

## Noten

1. De eeuwwisseling is al eeuwen punt van discussie. Zo wordt er enerzijds bijvoorbeeld (correct) gesteld dat de nieuwe eeuw in 2001 begint, terwijl anderen stellen dat het in 2000 al het geval was.
2. Gerrit, Keol “Millennium” NRC (9 juni 1998)
3. Redactie, “Voorwoord” in Historisch Tijdschrift Groniek no. 143 (december 1998), 121.
4. W.E. Krul, “Nederland in het fin-de-siècle. De stijl van een beschaving” in BMGM Low Countries Historical Review 106, 4. (januari 1991), 581.
5. H. Delabista, e.a. Algemeen letterkundig lexicon, Ebook. (2012), Gezien op 3-2-2019. [https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01\\_01/dela012alge01\\_01\\_00836.php](https://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_00836.php)
6. Krul, 581.
7. Michael, Goldfarb, De Weg Uit Het Getto: Drie Eeuwen Emancipatie Van De Joden in Europa (Amsterdam: Meulenhoff, 2011)
8. E. Jonker, “De negentiende eeuw,” n In grote lijnen: De geschiedenis van Europa (Utrecht: Studium Generale, 1996), 104.